

անձի մը. «Եւ ես իբրեւ ծանեայ զինքիրս ձեր պատուելի բարունապետ Յովհաննէս եւ որք միանգամ ընդ քեզ են եղբարք...»: Կարելի է ըսել թէ Երզնկացին 1289էն առաջ Կիլիկիոյ մէջ է եւ հոն կը վայելէ որոշ հեղինակութիւն մը:

Նամակ գրողն ալ դուրս է իր բնակավայրէն, երկրի մը մէջ է որ ազատ է օտարի դառն լուծէն. եւ ո՞րն է այդ երկիրը: Մինչ Մեծն Հայաստան ենթարկուած է թաթարներու տիրապետութեան, Յունական կայսրութիւնն ալ քաղաքակաւորէն կտոր բաժան եղած՝ կ'անցնէ ճգնաժամային շփոթ վայրկեաններ, Կիլիկիան միայն կրնար ըլլալ այդ ազատ երկիրը: Կայ պարագայ մ'ալ, զոր սակայն պիտի չուզէի իբր փաստ ներկայացնել. Վարդապետը իր ունկնդիրները կը քաջալերէ յիշելով օրինակը թագաւորներու եւ իշխաններու, որոնք կիրակի օրեր կ'աճապարեն պատարագ տեսնել: Իշխանազուններու այս դրուագը կարծես աւելի կը պատշաճի կիլիկեան աշխարհին: Իր դրած տեղին նկատմամբ՝ նամակագրի լուծութիւնն իսկ գուշակել կու տայ թէ կը գրէ ծանօթ աշխարհէ մը, ուր դադար առած է: Այս պարագաները հաւանական կը ցուցնեն թէ Կիլիկիայէն գրուած է նամակը:

Ե՞րբ գրած է:

Նամակը թուական մը չունի. կը յիշէ հիւանդութիւններ եւ երկրաշարժ: Արդ 1319ին Անի կը կործանի երկրաշարժէ: Ժողովրդական զրոյց մը որ Յովհաննէս Երզնկացիին անձին հետ կը կապէ այդ դէպքերը, կը յիշատակէ նաեւ կանխապէս «մահ սաստիկ»: Ո՛րքան ալ զրուցախառն ըլլայ յիշեալ դէպքերու Յ. Երզնկացիի անձին հետ ունեցած կապը, շատ հաւանական է որ ունենան իրենց պատմական հիմք. ուստի անտեղի պիտի չըլլայ այդ զրոյցի արտաքին եղելութիւնները միացնել մեր նամակագրի յիշատակած աղէտներուն հետ: Երզնկացի Կ. վարդապետը ո՛ր եւ է ակնարկ մը չունի Անիի կործանումի մասին, ինչ որ ենթադրել կու տայ թէ այդ

դէպքը դեռ պատահած չէր. այլ յիշատակուած սասանութիւնները պարզապէս կանխիկ փորձերն էին այն ողբերգական վախճանին որուն պիտի ենթարկուէր Անի: Արդ այս երկու ծայրագոյն մէկնակէտներու միջեւ՝ 1289–1319 կայ երեսուն տարուան անջրպետ մը. այս միջոցը սակայն պէտք է առնել բոլոր իր տարածութեամբ քանի որ 1289ին՝ հեղինակը արդէն ինքզինքը ծեր կը կոչէ:

Կայ սակայն փոքրիկ կէտ մ'ալ որ մեզ կրնայ մօտեցնել չօչափելի թուականի մը: Վարդապետը մինչ կը խօսի իր քահանաներուն սուրբ խորհուրդներու մասին կ'ըսէ. «զինքոյն քարոզն եւ զպատարազին դամէն մէկ երեք օր դեռ չենք ի կարել վճարել». այս պարագան կ'ուզեմ յարմարցնել ժողովի մը դործունէութեան. շատ բնական է որ Ս. Հայրերը ժողովի մը նստելէն առաջ երկարօրէն խորհրդակցէին, քննութիւններ կատարէին ինչ ինչ նիւթերու շուրջ՝ որ կարող էին ժողովին մէջ խնդրի առարկայ դառնալ: Անշուշտ այս անցքերուն ակնարկելով է՝ որ Երզնկացին զգացնելու համար դործին ծանրութիւնը կ'ըսէ թէ այդ երեքը, — անոնց քննութիւնը, — երեք օրուան մէջ չկրցանք վերջացնել: 1307ին կը գումարուի Սիսի Ե. Ժողովը. նամակի գրութեան ժամանակը կը թուի ըլլալ 1307ի սկիզբները եւ կամ աւելի կանուխ, քանի որ ոչ մէկ ակնարկութիւն կայ ժողովի որոշումներուն:

Որո՞ւն ուղղուած է նամակը:

Չամչեան թէ Զարհանալեան կը հասկընան «Առ ամենայն Հայս», անշուշտ հետեւցնելով այն մասին՝ ուր կը խնդրէ քահանաներէն ամէն գիւղի եւ քաղաքի մէջ կարելու հանրութեան իր նամակը: Սակայն այս մասը կարելի է հասկնալ ծուխի մը սահմանին մէջ. յետոյ, նամակը Ոսկեփորիկի մէջ անվերնադիր է. ցանկին մէջ գրուած է պարզապէս «Որատական բան»:

(6) Զահեցի 629–634. — Զամչեան Գ. զԼ. ԼԸ. 317–318:

Կանոնադիրը ունի «Կիրակոսի Վարդապետի ասացեալ»: Հեղինակը կը կոչէ «Գիր քարոզիս եւ կանոնաց»:

Նամակի բնոյթէն կը տեսնուի թէ Երզնկացի վարդապետը, — ինչպէս վերը համառօտակի ըսուեցաւ —, նպատակ ունի դրելու

ա. որոշ բաժնի մը, որոնք կը գտնուին առանձին նպամաններու տակ, ինչպէս հիւանդութիւն, երկրաշարժ:

բ. հեղինակը պարտք մը կը դրայ անձամբ երթալու այդ մարդին, հակառակ պարագային դէթ դրելու, խնդրելով անմեղադիր մնալ:

գ. մասնաւոր կապ մ'ունի անոնց հետ. իր ժողովուրդը կը կոչէ զանոնք, որոնց բարի գործերը պիտի ըլլան «ի պարծանս ինձ յաւուրն Քրիստոսի ըստ առաքելոյն»:

Ուստի ինձ կը թուի որ ընդհանրական թուղթ մ'ըլլալէ աւելի, թեմական նամակ մ'է գրուած հովուէն իր հօտին:

Ո՞րն է այդ քեմը:

Վերեւ տեսանք նամակի գրութեան հաւանական ժամանակամիջոցը. արդ Սիսի Ե. Ժողովի 41 եպիսկոպոսներու կարգին մէջ կը յիշուի նաեւ Կիրակոս եպիսկոպոս Մշակերտոյ(7):

Մշակերտ Արարատեան նահանգի Բասեն գաւառի քաղաքներէն է. մօտ է Բարձր Հայքի ուր է Երզնկան: Մեծ հեռաւորութիւն մը չի բաժնիր այս երկու քաղաքներէն. Կիրակոս ծնած Երզնկայ եւ կամ սնած տեղւոյն համբաւաւոր վանքերուն մէջ, շատ դիւրաւ պիտի կարենար անցնիլ Մշակերտի հովուութեան:

Յետին ենթադրութիւն մ'ալ: Քաղելով վերի թուականներէն, նամակի իբր թուական առնելով շ. 1305ը, եթէ նամակագրին ընծայելու ըլլանք իբր ծեր 65–70 տարի, կ'ունենանք շուրջ 1235–1240 տարին իրեն իր ծննդեան թուականը:

Մահը թողունք անորոշ:

Եզրակացութիւն:

Կիրակոս վարդապետ Երզնկացի՝ նամակիս հեղինակը, ծնած 1235–40ի առեւտնէն

ըր, հաւանաբար Երզնկայի մէջ՝ եւ կամ սորված տեղւոյս համբաւաւոր մենաստաններէն միոյն մէջ, որմէ առած է Երզնկացի կոչումը, կարգուած է եպիսկոպոս Մշակերտի: 1289էն առաջ — թերեւս հաւանաւոր թաթարներէն — կը գտնուի Կիլիկիա. հոն Յովհաննէս Բարունապետի խնդրանքով կը գրէ Եւագրի մեկնութիւնը:

1307ին նորէն Կիլիկիա է. կը մասնակցի Սիսի Ե. Ժողովին. ասոր նախապատրաստական շրջանին կը լսէ հանդիպած շարժերն ու հիւանդութիւնները, թաթարներու երկիւղէն անկարող զգալով անձամբ երթալու այցելելու իր հօտին, միւս կողմէն անգործ չկարենալով մնալ, կը գրէ նամակը անմեղադիր ընելու համար իր անձը եւ քաջալերելու իր ժողովուրդը: Այսչափ Կիրակոս վարդապետ Երզնկացիի անձին շուրջ:

Գործը:

Գործը հասարակաց բնոյթ մը չունի. նամակ մ'է հովուէն իր հօտին. ներքին կազմն ալ չունի նիւթ մը որ շահագրգռէ հանրութիւնը. արդէն երկու գրադիր ունին որ հասցուցեր են մեզի իր գրութիւնը: Կրնայ կարեւորութիւն մ'ունենալ բարոյական վարդապետութեան տեսակէտով, ու թերեւս, շատ անցողակի նաեւ կանոնադրական:

Գրութեան նպատակն է լրացնել հեռաւորութեան պակասը. որով կը լուսարանէ հաւատքի եւ բարոյականի նոյն ժամանակի համար հարկ տեսնուած մասերը, առանձին խօսելով ժողովուրդի եւ քահանաներու իրենց վերաբերեալ պարտքերու մասին:

Այսպէս ժողովուրդին կը խօսի հաւատ-

(7) Պալճեանի Պատմ. Կաթողիկէ Վարդապետութեան ի Հայս. յաւելում Ը. ստորագրող եպիսկոպոսներու մէջ կը յիշուի Կիրակոս մը՝ իբրեւ եպիսկոպոս Մեծկերտոյ գաւառին. մինչ քանի մը անուն վերեւ կայ Կարապետ եպիսկոպոս Մեծկերտոյ. Վիեննա. 1878, էջ 281: Պատմութիւն մեզի հասցուցած է Կիրակոս Մշակերտոյ եպիսկոպոսի անունը. «Բայց ոչ նախորդ եւ ոչ յաջորդ յիշի նորա» կ'ըսէ Ալիշան. (Արարատ, էջ 38):

քի, բարի գործերու, մեղքի, մասնաւորապէս «յիշոցատուին», վաճառականութեան մէջ արդարութեան. կ'երկարի խոստովանանքի եւ խոստովանանքէ վերջ մեղքերու դարմանին ու կիրակի օրեր պատարապ տեսնելու պարտքին վրայ: Իսկ քահանաներուն կը յանձնարարէ ժամերգութիւններն ու տօները. կը ծանրանայ ամէնէն աւելի գործնական երեք խորհուրդներու այս է Պատկի, Մկրտութեան եւ Թաղման կարգերու կատարումի մասին. նմանապէս այլի մնացած քահանաներու եւ երիցակիներու աշխարհէ հրաժարելով վանք քաշուելուն վրայ:

Հարկ չկայ ըսելու որ իր խրատները կը հաստատէ Աստուածաշունչի վկայութիւններով, չինէն ու նորէն, ընդհանուր կերպով մը «մարդարէ, կամ առաքեալն ասէ»ով: Յիշատակելու նոյն ոճը կը բանեցնէ նաեւ կանոնադրականի նկատմամբ «գոր եղեալ է (Աստուծոյ) առաքելօք եւ մարդարէիք եւ աստուածատես հայրապետօք», ինչ որ բաւական է պարզ նամակի մը տարողութեան:

Վարդապետութիւնը ճոխացած է աստուածային պատգամներու վկայութեամբ. այնու հանդերձ տեղ տեղ իր բարեպաշտութիւնը թեւեր կ'առնէ երբ կը կարծէ թէ «Առանց պատարազի այս երեք իրս (կնունք, պսակ թաղում) չկայ հրաման ի կանոնաց» եւ կամ «Լուսաւորչիս դաւանութիւն» կը կոչէ անթմերու անսուրբ կենդանիներով պղծուելուն աւանդութիւնը. նոյնպէս վճռելով որ «զինչ որ յաւադանէ ի դուրս կնքեն նա անկնունք է... նոր պիտի կնքել» եւ կամ «գոր Աստուած զուգեաց ք. պսակն է, զայլն չուն կու կոչէ Տէրն զառնողքն եւ զպսակողքն»:

Նամակի համար կարելի է ըսել որ ամբողջութեամբ հասած է մեղի, այնպէս սերտօրէն միացած. թուղթը կը սկսի օրհնութեամբ եւ մաղթանքներով, յետոյ կ'անցնի նիւթին խօսելով արքայութիւն երթալու համար երկու իրերու վրայ. հաւատք եւ բարեգործութիւն. վերջինս նոյնպէս երկուքի կը բաժնէ. «մէկն այն է որ մեղքն խոստովանի եւ այլ ոչ առնէ»

եւ հոս խօսքը ուղղելով ժողովրդեան կուտայ մեղքերու շարքը եւ յորդոր անոնցմէ փախչելու. իսկ քահանաները կը յորդորէ որ ժիր կենան իրենց պաշտամունքին մէջ, ժամերգելով, կիրակին՝ սաղմոսելով, պատարապելով, խորհուրդները մատակարարելով արժանաւոր վիճակին մէջ: Յետոյ կրկին ժողովուրդին կը դառնայ անցողակի բացատրելով իրենց եւ քահանաներու միջեւ եղած առնչութիւնը եւ եկեղեցիին տըրուած նիւթական տուրքերու հարկը զգացնելով՝ օրհնութեամբ կը վերջացնէ, մոռացութեան տալով բարեգործութեան ծրագրուած երկրորդ մասը:

Գրութիւնը պարզապէս լրացուցիչը, կամ աւելի արդարացուցիչը ըլլալով գրողին բացակայութեան, չօչափած նիւթերն ալ ընդհանուր գիտելիքներ են, յարմար անորոշ տեղի եւ ժամանակի մը, դուրս հանելով այն մի քանի պատմական ակնարկները (երկրաշարժ, չիւանդութիւն) եւ կարգապահական մէկ քանի կէտեր, օր. ծոմապահութիւններ որ ծաւալ դտած են միջին դարուն, եւ նաեւ աւանդական խրնդիւրներ որոնցմով զբաղած են այդ դարերը, այսպէս անսուրբ կենդանիներով աւսթներու եւ կերակուրներու պղծուիլը եւն. նամակի մնացած մասը՝ օր. համար վաճառականներու նկատմամբ յորդորներ, կարելի է կրկնել մինչեւ Յովսափատու ծորը:

Ընդհանուր կերպով խօսելով անձին վրայ, այնպէս ինչպէս կը ներկայանայ մեղ իր նամակով, պիտի ըսուէր որ բարեմիտ հովիւ մ'է. գիտէ իր անձին վերադրուած պատիւը՝ եւ գոհ է անկէ: Եղբն կայի անունը՝ որ ծաղկած էր այդ ժամանակները իր գոնազան վանքերով ու անձերով, կը տեսնուի իրեն ալ տուեր է բարձրութեան հով մը. իր նամակը կը ձեռնարկէ թուղթերուն վրայ. կը սկսի «ՅԱստուծոյ ամենակալէ օրհնութիւն եւ պահպանութիւն եւ ի նուստ կիրակոս վարդապետէ աղօթք եւ օրհնութիւն»:

Վերջաւորութիւնն է որ աւելի աչքի կը դարնէ «...կու հրամայէ առաքեալն Պաւլոսն է այս է գիր ձեռին իմոյ Պաւլոսի, նոյն

պէս եւ ես ասեմ. այս է գիր ձեռին իմոյ նուստ կիրակոսի վարդապետի Եղբնկացւոյ ...»:

Ակնարկեցի վերեւ այն կարեւորութեան որ կ'ընծայէ իր նամակին «լուսաւոր» կոչելով իր խօսքերը. նոյն կարեւորութիւնը կու տայ իր աղօթքներուն մինչ կ'ըսէ. «եւ ամենայն հակառակորդքն ձեր երեւելիք եւ աներեւոյթքն եւ սասանութիւնք, սուրբ Խաչիւն Գրիստոսի եւ սուրբ աւետարանաւն եւ սուրբ Լուսաւորչիս աջովն եւ ամենայն սրբոց երկնաւորաց եւ երկրաւորաց եւ մեր աղաչանօք հալածական լինին եւ վերանան ի ձէնջ զինչ յարեւելք յարեւմտից ...»:

Գաղափարով պահպանողական է. կամ անոր պիտի ուզէի վերագրել երբ «Լուսաւորչիս դաւանութիւն» կը կոչէ շնչակի կամ կատուալակի պղծուելուն պատմութիւնները. անշուշտ ս. Հայրապետին հեղինակութեամբ վերկելու համար ժամանակին ունիթոններու ենթադրելիք յարձակումին դէմ:

Նամակին օրինակը ունինք միայն երկու ձեռագիրներու մէջ:

Ոսկեփայրիկ Բ. ՋնԴ. (1495-ին գրուած) Խաչատուր արեղայէ, Եկեղեաց դաւառի Կապոսի վանքին մէջ: Թուղթը ողորկ մազազաթանման կաթնագոյն, բոլորգիր, միասին բաւական խնամով գրուած:

Տէրը՝ տէր Գրիգոր: Կանոնագիր Մեծ. ՌժԺԷ (1668) Մայիս թ. գրուած Արիստակէս երէցէն, Կ. Պոլսի Պալատի թաղին մէջ: Բոլորգիր երկսին: Ի խնդրոյ եւ ի վայել Տէր Մարկոսի:

Լեզուն համար Չամչեան արդէն ըսած էր թէ զրեց «միջակ եւ աշխարհաբար ունի»:

Սակայն կայ նկատի առնելու կէտ մը. Կանոնագիրը՝ թէպէտ ժամանակով աւելի ուշ եղած խմբագրութիւն է, բայց իր լեզուն աւելի մաքուր է, այսինքն կը մօտենայ զրաբարի, քան Ոսկեփայրիկ լեզուն. այս եղելութիւնը հաւանօրէն նշան է թէ առաջինը գաղափարուած է աւելի ընտիր օրինակի մը վրայէն:

Հ. Յ. ՇԱՔՈՒՐԵԱՆ

Ձ Յ Ք Ն Ը
(ԽՈՐՀՐԴՄԵՌԻԹԻՒՆ)

○

Փաթիլ փաթիլ ձիւն կը մազուի երկնքէն
Հեզանքիւն պըտոյտներով օդապար,
Փերիներու պէս ցնծուն՝ որ կը կայտուն
Անլըսի կայքիւններով դողախար:

Հեզանքիւն կայքիւններով օդապար
Կարծես քերական մեղունքու պարսեր են,
Որ երգի գառառներէն կու գան վար
Ի՞նչ տանելու, Տէ՛ր, անեկտար այս երկրէն:

Կարծես քերական մեղունքու պարսեր են,
Լոյսի ծընունդ՝ անմեղ, անո՛յշ էակներ,
Որ քաղցրութիւնն իտէլիկ կը ծըծեն
Անմահութեան օրհակներուն մէջ անմեռ:

Լոյսի ծընունդ՝ անմեղ, անո՛յշ էակներ,
Բռնած ամբողջ մթնոլորտն այս տխրամած՝
Տե՛ս, ի՞նչ չքնաղ աշխարհի են վերածեր,
Ուր լոյս արքան՝ կ'ըսես քէ գաի է բազմած:

Բռնած ամբողջ մթնոլորտն այս տխրամած
Հոգեզրաբք երանութեան փառանջով՝
Հորիզոնէն մեր կը վանեն երկրայած
Յուն ու կրքեր՝ որ կ'արքեման արիւնով:

Հոգեզրաբք երանութեան փառանջով
Կ'արտացոլան մոյսիսկ իրեր անընշան.
Ծառեր, բույսեր, տանիք, հիւզակ ամլըտով,
Են հայելի ամբիծ հոգւոյն բընութեան:

Կ'արտացոլան մոյսիսկ իրեր անընշան
Շընթիքն ու լոյս աստուածային ակերուն.
Մեղիքն վերեւ, խօյ խաւարին տիրական՝
Անմեղութիւն կը քեւածէ զրաբքուն:

Շընթիքն ու լոյս աստուածային ակերուն
Կ'իջնեն պատել մեր փամբաներն անմաքուր.
Եւ բարութիւն ու սէր՝ ծաղիկ սրտերու,
Կը ծըլին շուրջն աւազանին սրբաբոյր:

Պարգեւէ՛, Տէ՛ր, յաւերժութիւն այս երկրին
Վերածընած ծոցէն յըղի խաւարին:

Հ. ԱՐՄԱՆԻՐԵԱՆ